

İBN SİNA FELSEFESİNDE METAFİZİK BİLGİNİN İMKÂNI SORUNU

Ömer Türker, İstanbul: İsam Yayınları, 2010, 272 s.

Yakup ÖZKAN*

İbn Sina hem felsefesi hem de etkisi bakımından İslam düşüncesinin en önemli şahsiyetlerinden biridir. Onun felsefesi ve etkileri üzerine gerek Türkçede gerek batı dillerinde birçok inceleme yapılmıştır. İbn Sina'nın *Şifa* adlı külliyyatının bazı kısımlarının da çevirmeni olarak tanıdığımız Ömer Türker'in burada ele alacağımız incelemesi de onun bilgi kuramına yönelik bir araştırmadır. Eserin en temel problemi, İbn Sina felsefesinde insan nefsinin ne ölçüde bilme gücüne sahip olduğudur.

Türker, "önsözde" öncelikle İbn Sina'nın felsefe tanımını verir ve "insanın gücü ölçüsünde şeylerin hakikatlerini kavraması" biçimindeki felsefe tanımında "insanın gücü ölçüsünde" bölümünün dikkatten kaçtığını belirtir (s. 9-10). Bu eserdeki incelemesinin de bu kısımdan ne anlaşılması gerektiği üzerinde olacağını ifade eder. Burada yazar İbn Sina'nın metafizikten ne anladığını söyler. Türker'e göre İbn Sina insan nefsinin bilme gücünün, bütün varlığı kuşatan metafizik bilgiyle yetkinliğe erdiğini düşünmüş ve bu nedenle de metafiziği felsefi bilimlerin zirvesine yerleştirmiştir. Yazar İbn Sina'nın metafiziği bir bilim olarak gördüğünü kabul eder, ama yine de kitabının temel sorusunu şöyle düzenler: "*Kitabın temel sorusu, metafizik bilginin olanaklı olup olmadığı ve olanaklı ise hangi yöntemlerle elde edilebileceğidir.*" Türker, araştırmasının vardığı sonuç yargısını da şöyle ifade eder: "*Bu araştırma beni, İbn Sina'nın burhan yöntemine ilişkin ihtiyatlı bir tavır içinde olduğu sonucuna ulaştırdı.*"

"Giriş" bölümünde Türker, önsözdeki sonuç yargısını daha fazla açılar (s. 11-16). Yazara göre "*şeylerin gerçekliklerinin bilinip bilinemeyeceği*" gibi metafizik bilginin olanağına ilişkin can alıcı sorular en açık şekilde İbn Sina'nın *Ta'likat* adlı eserinde tartışılmıştır. Türker, İbn Sina'nın diğer eserlerinden farklı olarak bu eserde şeylerin gerçekliklerinin bilinip bilinemeyeceği konusunda daha kuşkucu bir tavır sergilediğini belirtir. Yazar, bu eserdeki kuşku barındıran pasajların İbn Sina'nın felsefesinin bütünü için çok büyük önem

* SAÜ, SBE, Felsefe ve Din Bilimleri ABD, İslam Felsefesi Doktora Öğrencisi
(ozkanyakup@windowslive.com)

arz ettiğini ve bu pasajlardan İbn Sina'nın *burhan* kuramına veya kuramsal yöntemine ilişkin güvensizliği sonucunu çıkarttığını söyler. Türker *burhan* yöntemine ilişkin kuşku içeren bölümlerin temellerinin İbn Sina'nın *el-Mebde' ve'l-mead'* dan *el-İşarat'* a kadar uzanan temel eserlerinde de bulunduğunu ve dahası burhanın özünde bu türlü kuşuklara açık olduğunu kanıtlamaya çalıştığını ifade eder. Yazar incelemesinde İbn Sina'nın felsefesinin hem sorunları hem de uzantıları hakkında Fahreddin er-Râzî ve Konevî'nin, özellikle de daha ayrıntılı ve kuşatıcı olması nedeniyle birincisinin yorum ve eleştirilerine başvurduğunu belirtir.

Kitabın giriş yazısını üç bölüm takip eder. "Birinci bölümde" İbn Sina'ya göre bilginin mahiyeti araştırılır (s. 17-82). Bu bölümde bir girişten sonra *idrak*, *soyutlama* ve *feyiz*, *husul*, *zihinsel varlık*, *birliktelik* gibi beş alt başlık bulunur. Türker, bu bölümün başında İbn Sina'nın varlık düşüncesini özetleyerek varlıktaki hiyerarşik yapının hangi esaslara dayandığını gösterir. İbn Sina'ya göre insan, bedeni nedeniyle bitkisel ve hayvansal nefsin özelliklerine sahipken nefsi nedeniyle akılsal varlıkların özelliklerine sahiptir. Bu nedenle insan alemin gayesini oluşturur. Yazara göre İbn Sina düşüncesinde ilke olarak alemdeki bütün var olanlar kendi hiyerarşilerine uygun olarak *ilk ilkeye* benzemeyi arzularlar. İnsan nefsi de etkin (*faal*) akla ve onun aracılığıyla Tanrı'ya öykünür. İnsanın yetkinliği ise etkin akla benzemesi ve maddenin sınırlılığından kurtularak bir akıl haline gelmesidir.

Yazar bu bölümün *idrak* başlığı altında İbn Sina'ya göre nefsin bilgilenme sürecinde, kavramların (*makul*) nefiste soyutlama mı yoksa etkin akıldan gelen feyizle mi oluştuğu sorununu araştırır ve bu bağlamda idrakin ne olduğunu inceler. Türker bu sorunun çözümünde önemli bir noktayı burada ifade eder. İbn Sina'ya göre akılsal biçimlerin (*suret*) bulunduğu yer etkin akıldır. İnsan nefsi ile etkin akıl arasında bir birleşme/bağlantı (*ittisal*) kurulduğunda etkin akıldan nefse o istidada özgü akılsal biçimler nakşolur. Düşünen nefis bu bilgileri talep ettiğinde ona etkin akıldan biçimler feyiz eder; talep etmediğinde ise bilgiler nefisten gider ve kesinlikle herhangi bir depoda bekletilmez. Yazarın vurgulamak istediği nokta nefiste akılsal biçimlerin depolanmasına yönelik bir şey yoktur. Türker kavramların nasıl oluştuğuna ilişkin araştırmasını *soyutlama* ve *feyiz* başlığına geçerek sürdürür.

Yazar burada çağdaş araştırmacıların görüşlerini özetledikten sonra kendi düşüncesini verir. Türker, İbn Sina hakkındaki çalışmaların sorunlarının vehim gücüyle nefis arasındaki ilişkiyi yeterince belirginleştiremediklerinden kaynaklandığını belirtir. Türker, İbn Sina'nın mütehayyile, müfekkire ve vehim gücünü birleştirdiğini, bu bağlamda da cisimsel güçler içinde ortak duydudan sonra idrak yetisine sahip biricik gücün vehim gücü olduğunu

söyler. Bu nedenle vehim, nefis ile ortak duyu arasında aracı güçtür. Bunun anlamı ise, nefsin beden üzerindeki bütün etkilerinin vehim gücü aracılığıyla gerçekleştirilmesi demektir. Nefis, bedenle ilgili bilgi ve eyleme dönük bütün faaliyetlerini vehim gücü aracılığıyla yapar. Yazar bu nedenle, İbn Sina'nın nefis düşüncesinde en önemli kavramı vehim olarak görür. Türker vehim gücünün biri kendiliğinden, diğeri de aklın etkisiyle gerçekleştirdiği iki eyleminden söz eder. Birincisi, hayalde bulunan biçimlerle (*suret*) ilgili birleştirme, ayırma ve farklılık oluşturma eylemidir. Vehim gücünün bu eylemi *tahayyül* denilen soyutlamaya karşılık düşer ve bu aşamada soyutlanan anlamlar, hafıza gücünde muhafaza edilir. Vehim bu işlevinden dolayı mütehayyile adını alır. İkincisi ise, aklın etkisiyle birleştirme, ayırma, ortaklık ve farklılıkları kavrama işini yaptığında müfekkire adını alır. Aklın etkisiyle, vehmin gerçekleştirdiği bu eylem *taakkul* olarak adlandırılmaz. Çünkü akıl bu işlemi ile kavramları (*makul*) duyulurlardan almaz, yalnızca kavramların feyzine hazır hale gelir. Özetle, İbn Sina düşüncesinde soyutlama, iç duyuların bir kısmı kendiliklerinden bir kısmı da aklın etkisiyle yaptığı bir işlemin adıdır. Ama arı kavramsal (*saf makul*) bilgi, etkin akıldan nefse feyiz eder. Dolayısıyla nefsin bilgilene sürecinde her iki işlem de gerekli iki ayrı yönü ifade eder.

“İkinci bölüm” nefsin birliği üzerinedir. Bu bölümde yazar İbn Sina'ya göre insanın yetkinliğinin sınırını araştırır (s. 83-155). Türker'e göre İbn Sina düşüncesinde bir şeyin yetkinliğinin sınırlarını belirleyen şey, onun varlık ve bilgi bakımından sınırlarını bildiren tanımıdır. Bu nedenle yazar bu bölümde insanın tanımı açısından ulaşabileceği yetkinliğinin sınırını araştırır. Çünkü nefsin ulaşabileceği yetkinlik sınırı, onun ulaşabileceği bilginin sınırlarını ifade eder. Türker'e göre İbn Sina düşüncesinde ilke olarak her şeyin yetkinliği, o şeyin kendine özgü eyleminin gerçekleşmesidir. İnsanın kendine özgü eylemi de bilme olduğuna göre, onun yetkinliği nefsinin ulaşabileceği bilgi düzeyine veya yetkinliğine bağlıdır. Yazar, nefsin yetkinleşmesi ile soyutlanması arasında doğru orantı olduğunu düşünür. Çünkü akılsal bir varlık olan nefsin, kuvve halinden fiil haline geçmesi soyutluğunun artması demektir. Yazara göre soyutlanma önemli bir engeldir. Türker'e göre bu engelden dolayı İbn Sina'nın düşüncesinde insan şeylerin gerçekliklerine ulaşamaz. Çünkü nefis bütün bakımlardan bedensel güçlerden soyutlanıp bilfiil olmadığı sürece herhangi bir kavramı (*makul*) kendi özünü akledemediği gibi akledemez. Başka bir ifadeyle, nefis etkin (*faal*) akıldan aldığı herhangi bir kavramı bütün kuvve ve fiil durumlarını kapsayacak şekilde akledemez. Bu şekilde akledebilmesi için cisimsel güçlerden kaynaklanan bölünmeden tamamıyla kurtulup bilenin kendisiyle başkalaşmadığı bir bilgi ve kavrayış seviyesine ulaşması gerekir. Türker, İbn Sina'nın beden var olduğu sürece

nefsin bedensel ilgilerden bütünüyle kurtulamayacağını düşündüğünü belirtir. İbn Sina'ya göre nefis bir yandan bilgiye ulaşmak için bedendeki cisimsel biçimlere (*suret*) gereksinir, diğer yandan da beden nefsi kendisine özgü arzudan ve yetkinlikten, yetkinliği gerçekleşmişse onun bilincine varmaktan veya eksik kalmışsa eksikliğin elemi hissetmekten alıkoyar. Türker'e göre bu nedenle İbn Sina nefsin kendisini gerçek anlamda kavrayabilmesi (*idrak*) için tamamıyla maddenin ilgilerinden kurtulması ve salt kendisi olması gerektiğini düşünür. Başka bir deyişle, nefis tam olarak yetkinliğine ulaşabilmesi için bedenden ayrılması gerekir. Buna göre bedendeyken yetkinliğinin son sınırına ulaşmış nefis bedenden ayrıldıktan sonra tam (tanımlanmış) yetkinliğine ulaşabilir. Yani nefis bedendeyken metafiziksel bilgisinin son sınırında şeylerin gerçekliklerini değil, gerçekliklerine (*hakikat*) delalet eden özelliklerini bilebilir. Çünkü insan bedendeyken kendi özünü ve nedenlerini (*illet*) kavrayışta yetersiz kaldığından şeylerin gerçekliklerini kavrayamaz.

“Üçüncü bölüm” bilgide kesinlik veya burhanilik üzerinedir (s. 157-256). Bu bölümde İbn Sina'nın burhan kuramı incelenir. Yazara göre İbn Sina'nın insanın bedendeyken bilme gücünün sınırlılığıyla ilgili iddiaları, doğruluğu burhani olarak kanıtlanan kuramsal bilgilerin yanlışlığını değil, her ne hakkında iseler o şeyle ilgili eksik ve yetersiz bilgi olduklarını ifade eder. Yazara göre İbn Sina'nın nefsin tam anlamıyla soyutlanmasını bedenden sonraya bıraktığı için bir filozofun ulaştığı metafizik bilgi, duyu araçlarının sağladığı hazırlık sayesinde kavramın alınması yoluyla yani burhan kuramı kullanılarak edinilen bir bilgi olacağından tikel bilimlerden yalnızca derece farkıyla ayrılacaktır. Bu sonuç ise metafiziğin içerdiği bilgiler kümesiyle çelişmeyebilir. Bu bağlamda Türker, İbn Sina'nın kuramsal (*nazar*) yönteminin yetersizliğine dair tüm kuşkularına rağmen metafiziği bir bilim olarak gördüğünü belirtir. Kuramsal yöntemin yetersizliği ise burhani bilginin kesinliğine değil, ama tümelliğine olan güveni sarsar.

Türker'e göre İbn Sina özellikle hayatının sonlarına doğru burhan yönteminin bir tür çıkarsama (*istidlal*) olmaktan öteye geçemeyeceği ve insan yetkinliğinin bu dünyada olabilecek miktarının bu yöntemle tüketilemeyeceği konusunda tam olarak ikna olmuştur. Dahası İbn Sina'nın son döneminde yazdığı ve bilgelik kitabı sayılabilecek *el-İşarat'a "makamatü'l-arifin"* kısmını müstakil bir bölüm olarak eklemesinin nedeni de budur. Türker, genelde insanın olanakları ile sorunları arasındaki gerilimin, özelde felsefi yöneme ilişkin sorunların, İbn Sina düşüncesinin hem açmazı hem de gücü olduğunu ifade eder. Açmazı olmasının nedeni, varlık kuramındaki (*teori*) düalizm sorununun bir uzantısıdır. Yazara göre İbn Sina'nın bilgi kuramındaki düalizm sorunu, varlık kuramındaki düalizm sorununun bir uzantısıdır.

Çünkü İbn Sina düşüncesindeki akılsal varlıklar ile cisimsel varlıklar arasında varlık ilişkisinin tatminkar bir açıklaması yoktur.

Sonuç olarak İbn Sina'nın bilgi kuramına yönelik bu araştırmanın ulaştığı en temel sonuç insanın şeylerin gerçekliklerini (*hakikat*) bilemez olduğudur. Bunun nedeni nefsin bedenden tam olarak soyutlanamamasıdır. Nefis çıkarsama (*istidlal*) yöntemini son sınırına dek kullansa da bedenden ayrılmadığı sürece tam yetkinliğine ulaşamaz, dolayısıyla da varolanların gerçekliklerini kavrayamaz. Bunlara göre İbn Sina'nın burhan yönteminin gerçek anlamda bilgiye ulaşmada sınırlı ve yetersiz olduğunu söyleyebiliriz. Böylesi bir sonuca göre, burhan kuramı özünde kuşkuya açık olur ve bu nedenle de burhan yöntemine yönelik güven azalır. Bir çıkarsama olarak olasılıkla şunu söyleyebiliriz: Türker bu araştırmasını yazarken zihninde bulundurduğu temel pasaj kitabının kapağına da koyduğu İbn Sina'nın *Talikat* adlı eserinden bir bölümdür. Bu bölümün çevirisi Türker'in kitabının 128-129. sayfalarında yer alır. Bu araştırmanın yazılmasında en belirleyici öğenin bu bölüm olduğunu olasılıkla söyleyebiliriz. Ayrıca yazarın bu sonuçları çıkarsamasında Fahreddin er-Râzî ve Sadreddin Konevi'nin İbn Sina okumalarından etkilendiğini de söyleyebiliriz.